

הרב בן-ציון קריגר

אדרת אליהו

ראשי פרקים

- א. האדרת
1. וילט פניו באדרת
  2. וישלך אדרתו אליו
  3. וירם את אדרת אליהו אשר נפלה מעליו
- ב. טופו נעוץ בתחילתו
1. נחל כרית אשר על פני היודן
  2. נחל כרית – נחל ברית
  3. אליהו הקנאי הוא מלאך הברית
- ג. כתונת פסים – פסים
1. כתונת פסים
  2. כתונת פסים – כתונת עור – בגדי עשו החמודות
  3. מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב
  4. מלכות אפרים – מלכות האדרת
- ד. לכו וראו מפעלות אלהים – הפך ים ליבשה
1. משה – כי מן המים משיתחו
  2. יאור – יהי אור
  3. הים – מקום שלא נאמר כבודו שם
  4. ירדן – שיורד מרן
  5. שני ארונות מהלכין זה עם זה
- ה. בית אל יהיה לאון
1. הולכים לעבוד ע"ז, ואתה אומר ויהי עמם?!
  2. ולא יחזו עוד לשני גויים
  3. אליהו הנביא – כלו כאדרת שער

☆☆☆☆☆

א. האדרת

1. וילט פניו באדרתו

אדרת אליהו תופסת מקום מרכזי ומכריע בהעברת התפקיד מאליהו לאלישע ובהסתלקותו של אליהו לשמים. לראשונה אנו מתודעים אל האדרת כאשר ה' עובר על פניו של אליהו בהר חורב ושואלו "מה לך פה"? כאשר כתוב שם: ויהי כשמע אליהו, וילט פניו באדרתו ויצא ויעמד פתח המערה, והנה אליו קול ויאמר: מה לך פה אליהו? (מלכים א יט, ג)

בשאלה זו, החזרת על עצמה פעמיים, רמז הקב"ה לאליהו שאיננו מרוצה מדרכיו וממעשיו, וכי הפער בינו ובין משה רבינו גדול וכדברי חז"ל: בדבר אחד מצינו משה גדול מאליהו, שלמשה אמר: ואתה פה עמוד עמדי, ולאליהו – מה לך פה אליהו? (פסיקתא רבתי פ"ד)

הפגישה בין משה לקב"ה היא בלתי אמצעית, פה אל פה, פנים אל פנים: "בבא משה לפני ה' לדבר אתו, יסיר את המסוה עד צאתו" (שמות לד, לד) משה יוצא ממפגש אינטימי זה כשעור פניו קורן ומאיר, וכל ישראל רואים כי חכמת ה' מאירה את פניו. לא כך הוא המפגש שבין אליהו לקב"ה: ביניהם מפרידה אדרתו. פני אליהו לוטים באדרתו; אינם קורנים ואינם מאירים. אין הוא רצוי במחיצתו של גבוה, והוא נשאל מתוך תמיהה "מה לך פה?"

2. וישלך אדרתו אליו

על שאלתו החוזרת של הקב"ה "מה לך פה אליהו?" משיב אליהו פעמיים באותה לשון, ואומר:

ויאמר: קנא קנאתי לה' אלקי צבאות, כי עזבו בריתך בני ישראל, את מזבחתך הרסו ואת נביאיך הרגו בחרב, ואותר אני לבדי, ויבקשו את נפשי לקחתה. (מלכים א יט, ג; ושם יד)

דברים קשים מאד מטיח אליהו בעם ישראל, בניו של הקב"ה. קנאתו בוערת בקרבו כאש, ואין לה מעצור. כל דברי הפיוסים והניחומים אינם מניחים את דעתו, ואף החזון המתגלה לעיניו בפתח המערה בהר סיני, והרומז לו שאין ה' הפץ באש קנאה וברוח סערה, אינם מרגיעים את רוחו.

וכך אומרים חז"ל באליהו רבה ח:¹

היה לו שיאמר לפניו: רבש"ע! הן בניך, בני אברהם יצחק ויעקב, שעשו רצונך בעולמך. הוא לא עשה כן, אלא אמר קנא קנאתי ... התחיל הקב"ה

1. ועיין עוד בשיר השירים רבה א, לט; ושם פ"ו.

לדבר עמו דברים של תנחומים, אמר: כשירדתי ליתן תורה לישראל, לא ירדו עמי אלא מלאכי השרת שרצו בטובתם, שנא': צא ועמדת בהר סיני וכו'. ואחר הרעש אש ... המתין לו שלש שעות, עדיין עמד בדברים הראשונים, ואמר קנא קנאתי. א"ל הקב"ה: ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתך, ומה שבדעתך אין אתה יכול לעשות. אליהו אינו יכול לעשות מה שבדעתו, ועל כן הוא ממנה את אלישע הנביא תחתיו. הוא פוגש את אלישע בשדה, חורש בשנים עשר צמדים,² ומשליך את אדרתו עליו, כך, באמצעות האדרת שהפרידה בין אליהו לקב"ה ובין אליהו לעם ישראל, הוא מקדיש את אלישע לנביא תחתיו.

3. וירם את אדרת אליהו אשר נפלה מעליו

כאשר מגיע יומו של אליהו לעלות בסערה לשמים (בסופה ושערה היתה דרכו, ובסופה ובסערה עלה השמימה), אנו רואים אותו ואת תלמידו אלישע הולכים יחד מן הגלגל דרך בית אל ויריחו, עד לירדן. הם עוברים מסלול ארוך זה יחד ביום אחד, ולכל מקום ומקום שהם באים אליו יש משמעות רבה לענינו. נעמוד כאן רק על נקודת מוצאם – הגלגל, ועל נקודת הסיום שלהם – הירדן. אלישע אינו עזב את אליהו למרות בקשותיו – הפצרותיו, כי הוא רוצה לראותו בהלקחו ממנו, ולזכות בפי שניים מרוחו. כאשר השנים מגיעים לירדן, אליהו לוקח את אדרתו ובוקע בה את הירדן לשנים, כפי שכתוב: ויקח אליהו את אדרתו ויגלם ויכה את המים, ויחצו הנה והנה, ויעברו שניהם בחרבה. (מלכים ב ב, ח)

זהו מעשהו האחרון באמצעות האדרת. לאחר זאת מופיעים רכב אש וטוסי אש, ומפרידים בין השניים, ואליהו עולה בסערה השמימה, אולם האדרת נופלת מעליו, ונשארת בארץ. וכך אנו קוראים בהמשך:

וירם את אדרת אליהו אשר נפלה מעליו, וישב ויעמד על שפת הירדן. ויקח את אדרת אליהו אשר נפלה מעליו ויכה את המים ויאמר: איה ה' אלקי אליהו אף הוא? ויכה את המים, ויחצו הנה והנה, ויעברו אלישע, ויראהו בני הנביאים אשר ביריחו מנגד, ויאמרו: נחה רוח אליהו על אלישע, ויבאו לקראתו וישתחוו לו ארצה. (שם יג-טו)

אליהו עלה לשמים ונפרד מאדרתו. הוא לא הצליח להתמוג איתה, ולהופכה לחלק ממנו, כפי שהשכיל לעשות זאת שמואל הנביא, ככתוב:

2. כנראה רומזים לשנים עשר השבטים, שאלישע קשור אליהם, ואינו מקטרג עליהם לפני אביהם שבשמים.

ויאמר לה: מה תארו? ותאמר: איש זקן עלה והוא עטה מעיל, וידע שאול כי שמואל הוא ויקד אפים ארצה וישתחו. (שמו"א כח, יד)
וחז"ל דרשו שם:

תנא: המעיל – בו גדל, בו נקבר, בו עלה. (ילק"ש קלט)
אלישע הוא עתה בעל האדרת. הוא הרימה מאשפות, ובה הוא בוקע את הירדן, כאשר בקעו אליהו. מעתה הכל יודעים, כי נחה רוח אליהו על אלישע.
במה כוחה של האדרת, שרוח אליהו עוברת באמצעותה אל אלישע? מדוע בוקעים את הירדן דוקא בה? ועוד: מדוע מסיים אליהו דוקא בירדן, תוך כדי בקיעת הירדן לשנים? ומדוע התחילו אליהו ואלישע את צעידתם בגלגל וסיימוה בירדן?

ב. סופו נעוץ בתחילתו

1. נחל כרית אשר על פני הירדן

נרמה שאליהו מסיים את דרכו במקום שבו התחיל. מסעו הראשון בדבר ה' היה אל נחל כרית ככתוב:

ויהי דבר ה' אלי לאמר: לך מזה ופנית לך קדמה ונסתרת בנחל כרית אשר על פני הירדן. (מלכים א יז, ג'ד)

היכן הוא נחל כרית אשר על פני הירדן? נראה, שזהו המקום שבו כרת אליהו את מימי הירדן לשנים ועלה בסערה לשמים. אם כך, הרי נקרא המקום על שם סופו. אך אפשר גם שהמקום נקרא כך על שם תחילתו, שכן נראה לומר, שבאותו מקום עברו גם בני ישראל את הירדן כשנכנסו לארץ. אליהו ואלישע חצו את הירדן מול יריחו, וגם ישראל עברו את הירדן נגד יריחו, ככתוב:

ויעמדו המים הירדים מלמעלה קמו נד אחד הרחק מאד מאדם העיר אשר מצד צרתן, והירדים על ים הערבה ים המלח תמו נכרתו, והעם עברו נגד יריחו. (יהושע ג, טז)

אם נעוץ בספר יהושע, בפרקים העוסקים בחציית הירדן, נראה שהשרש כר"ת חוזר שם ארבע פעמים, והוא מן הביטויים הבולטים בקשר לבקיעת הירדן. להלן הפסוקים האלה:

א. והיה כנח כפות רגלי הכהנים נשאי ארון ה' אדון כל הארץ במי הירדן,

מי הירדן יכרתו, המים הירדים מלמעלה ויעמדו נד אחד. (ג, יג)

ב. ...והירדים על ים הערבה, ים המלח, תמו נכרתו, והעם עברו נגד

יריחו. (שם טז)

ג. ואמרתם להם אשר נכרתו מימי הירדן מפני ארון ברית ה', בעברו

בירדן נכרתו מי הירדן, והיו האבנים האלה לזכרון לבני ישראל עד

עולם. (ד, ז)

ואולי מני אז נקרא מקום זה בשם "נחל כרית" כי שם נכרתו מימי הירדן. למקום זה נשלח אליהו כאשר הטיל בצורת קשה על ארץ ישראל. ובמקום זה הוא סיים את תפקידו, תוך שהוא בוקע את הירדן לשנים, ועובר בו בחרבה מארץ ישראל החוצה, בדיוק בכיוון ההפוך ממגמת פניהם של בני ישראל כשנכנסו לארץ. בהמשך עוד נראה שיש לאליהו קשר הדוק עם נחל כרית, עוד מאז שעברו ישראל את הירדן בכניסתם לארץ.

2. נחל כרית – נחל ברית

מעבר ישראל בירדן הסתיים בגלגל. יהושע הקים שם מצבת אבנים משתים עשרה אבנים שלקחו ישראל מן הירדן. מטרת הקמת המצבה היא ככתוב שם:
 ויאמר אל בני ישראל לאמר: אשר ישאלון בניכם מחר את אבותם לאמר: מה האבנים האלה? והודעתם את בניכם לאמר: ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה. אשר הוביש ה' אלקיכם את מי הירדן מפניכם עד עברכם, כאשר עשה ה' אלקיכם לים סוף, אשר הוביש מפנינו עד עברנו. למען דעת כל עמי הארץ את יד ה' כי חזקה היא, למען יראתם את ה' אלקיכם כל הימים. (יהושע ד, כא-כד)

אולם בזה לא הסתיימה חציית הירדן. יהושע מוסיף שם מעשה נוסף על פי ה', והוא בריתת ערלות בני ישראל, כי כל הבנים שנולדו במדבר לא נמולו בדרך. על מצוות ברית המילה נכרתו שלש עשרה בריתות, ורק בזה הושלמה הכניסה לארץ, והוסרה חרפת מצרים מעל העם, וחציית הירדן באה לידי סיום מושלם. המעיין שם בפסוקים, יראה הקבלה בין כריתת הירדן לבין כריתת ברית המילה. על כריתת הירדן קראנו שם:

ויעמדו הכהנים נשאי ארון ברית ה' בחרבה בתוך הירדן הכן, וכל ישראל עברים בחרבה, עד אשר תמו כל הגוי לעבור את הירדן ... ויהי כאשר תמו כל הגוי לעבור את הירדן ... (ג'ז; ד, א)
 ועל ברית המילה בגלגל אנו קוראים:

ויהי כאשר תמו כל הגוי להמול וישבו תחתם במחנה עד חיותם. (ה, ח)
 ישראל נעשו תמימים עם ה' ועם הארץ, כאשר עברו בין בתרי הירדן, ובאו לגלגל ונכנסו בבריתו של אברהם אבינו, שנאמר לו: "התהלך לפני והיה תמים". מכאן שנחל כרית הוא גם נחל ברית, כי שם נכנסו ישראל בברית עם ה' ועם הארץ.

3. אליהו הקנאי הוא מלאך הברית

מקריאה ראשונה בכתובים עולה שקנאותו של אליהו מתחילה בעצירת הטל והמטר למשך שלש שנים ובשילוהו לנחל כרית, ומסתימת בירדן עם עלייתו בסערה

השמימה. אולם מדברי חז"ל מתקבלת תמונה שונה. מתברר שקנאתו היא עתיקת יומין, והיא מלווה את עם ישראל מאז כניסתם לארץ, ותסתיים עם גאולת ישראל הסופית, ואלה דברי חז"ל:

תניא: רבי ישמעאל אומר: וכי ערלים שמעו קולו של הקב"ה בסיני ונתן להם את התורה? אלא ח"ו נמולין היו, אלא שלא כתיקנן, והיו כורתין ולא היו פורעין. וכל מי שמל ולא פרע כאלו לא מל. לכך אמר הכתוב לא מלו. וכשבאו ישראל לארץ ישראל, אמר לו הקב"ה ליהושע: יהושע, אי אתה יודע שאין ישראל נמולין כדרכן וכתקנן? חזור ומול את ישראל פעם שנית. שנאמר: ושוב מול את בני ישראל שנית.

וקבץ את כל הערלות, ער שעשה אותם כגבעה, שנא': וימל את בני ישראל אל גבעת הערלות. והיו ישראל לוקחים את הערלות ואת הדם, ומכסיין אותם בעפר המדבר.

וכשבא בלעם, ראה את כל המדבר מלא ערלות, אמר: מי יוכל לעמוד בזכות זאת שמכוסה במדבר בעפר? שנא': מי מנה עפר יעקב. מכאן התקינו חכמים, שיהיו מכסיין את הערלה בעפר הארץ שנמשלו בו, שנאמר: והיה זרעך כעפר הארץ.

וכך היו ישראל מלין, עד שנחלקו לשתי ממלכות. מלכות אפרים מנעו מהם ברית מילה, ועמד אליהו ז"ל וקנא קנאה גדולה, ונשבע לשמים שלא להוריד טל ומטר. ושמעה איזבל, ובקשה להרוג אותו, ועמד אליהו ז"ל והיה מתפלל לפני הקב"ה. אמר לו הקב"ה: אליהו, הטוב אתה מאבותיך? יעקב ברח מפני עשו, שנאמר: קום ברח לך. משה ברח מפני פרעה, שנאמר: ויברח משה מפני פרעה. דוד ברח מפני שאול, שנא': ודוד ברח וימלט. מלמד, שכל הבורח נמלט. ועמד אליהו והלך לו להר חורב, ושם נגלה עליו הקב"ה, ואמר לו: מה לך פה אליהו? ויאמר: קנא קנאתי ...

א"ל: לעולם אתה מקנא? קנאת בשטים על גלוי עריות, וכאן אתה מקנא. חייך שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך. מכאן התקינו להיות עושין מושב כבוד למלאך הברית, שנקרא אליהו ז"ל מלאך הברית, שנאמר: ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא (ילקו"ש יהושע טו,ה).

"לעולם אתה מקנא" אמר לו הקב"ה לאליהו. כבר בשטים, כשישראל נצמדו לפעור חזו לבנות מואב, אליהו עמד בפרץ, ודקר את האיש ואת האשה, כדין הבעל ארמית, שקנאים פוגעים בו. ברם, במקרה זה לא אחז אליהו רק במידת הקנאה, הוא גם התפלל וכיפר על בני ישראל. היתה זו קנאת אמת – קנאה גלויה ואהבה מסותרת. ובעבורה זכה לברית כהונת עולם, לברית שלום (דברי חז"ל כאן הם

בהתאם לתפיסתם, שפנחס זה אליהו. ועיין בפירושיהם של אברהם בנאל והרלב"ג לפרק יח פסוק ד. וכן בשו"ת הרדב"ז חלק ו' שני אלפים רצ"ד).

ומן השטים, מקום קנאתו של אליהו, יצאו ישראל לירדן, חצו אותו, ובאו לגלגל, וכרתו עם הקב"ה ברית שלום, ברית עולם. אליהו היה מן המחוחתנים הראשיים בברית זו, שאלמלא מעשהו בשטים, לא היו חוצים את הירדן ומגיעים לגלגל. רק בגלגל, כאשר יהושע מל את בני ישראל, נותקו ישראל באופן סופי מבנות מואב ומבעל פעור, כפי שמשתמע מדברי מיכה הנביא:

עמי, זכור נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אותו בלעם בן בעור מן השטים עד הגלגל למען דעת צדקות ה'. (מיכה ו,ה)
ולזה התכוונו חז"ל כשאמרו, שבלעם ראה את המדבר מכוסה ערלות, ואמר: "מי מנה עפר יעקב?"

עתה, אחרי מאות שנים, עומד אליהו בפני תופעה חדשה: ישראל עזבו את ברית המילה – אותה ברית, שהוא היה שושבינה הראשי, ושמוכחה זכו לרשת את הארץ. קנאתו הישנה נושנה מתעוררת ביתר שאת ותוקף, והוא מטיח כנגד ישראל: "כי עזבו ברייתך בית ישראל", ומכיוון שאיננו מוכן להחליף את הקנאה – באהבה, ואת הקטגוריה – בסגוריה, הוא מסיים את תפקידו תוך כדי הליכה ארוכה, המתחילה בגלגל, מקום שם נמולו ישראל וזכו בירושת הארץ, ומסתיימת בנחל כרית. אליהו הנביא, שא נא עיניך וראה כל אלה! הבט אחורה, וברך את עמך ישראל באהבה, כיאה למי שמעוטר בכתר כהונת עולם. ראה את כל הדרך שעברו ישראל מן השיטים ועד הגלגל. היזכר בחציית הירדן של ישראל, היזכר בברית המילה בגלגל. שא עיניך אל מצבת האבנים, זכור כי ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה. הזכר בדברי יהושע אל עם ישראל: "בזאת תדעון כי אל חי בקרבכם", ושהוא שוכן בתוך בני ישראל אפילו בטמאתם. וא"כ, מדוע אתה רוצה לתקוע תריז בין אבות לבנים? אליהו הנביא עזב אותנו, אמנם, באמצע דרכו, אך נשאר מלאך הברית. הוא הסנדק בכל ברית וברית, והוא המלאך אשר אנחנו חפצים בו, בוא יבוא במהרה על מנת להשיב לב אבות אל בנים ולב בנים אל אבותם.

ג. כתונת פסים – פסים

1. כתונת פסים

עדיין צריכים אנו לבאר, מדוע בוקעים אליהו ואלישע את הירדן דוק באדרת. אליהו ואלישע אינם הראשונים שבקעו את הירדן באמצעות האדרת, אלא מאז ומתמיד שימשה האדרת לצורך בקיעת המים לשניים.

ילקוט שמעוני תתיו (פסיקתא):

"גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה, ראוך מים אלקים ראוך מים יחילו

אף ירגזו תהמות" (תהילים עז, טז-יז). הים לא נקרע אלא בשביל יוסף, שנא': "ראוך מים יחילו". וכן הוא אומר: "וינס ויצא החוצה". וכתיב: "הים ראה וינס". אמר רבי יודן ברבי סימון: אף הירדן לא נקרא אלא בזכותו של יוסף; ותולדות של יעקב לא באו אלא בזכותו של יוסף שנא': "אלה תולדות יעקב — יוסף". כלום הלך יעקב לחרן אלא בשביל יוסף? התולדות היו ממתיונות עד שנולד יוסף, הה"ד: "ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וכו'". ומי מוריון למצרים? — יוסף. מי מכלכלן במצרים? — יוסף. ר' אליעזר ורבי שמעון בן לקיש בשם רבי אלעזר בן ערך: "לכו וראו מפעלות אלקים", וכתיב בתריה: "הפך ים ליבשה". למה וישנאו אותו? בשביל שיקרע הים לפניוהם. כתנת פסים — פסים.

למדנו מדברי חז"ל שירידת יעקב לחרן (שגם היא קשורה בבקיעת הירדן — כי במקלי עברתי את הירדן הזה" — ועוד נראה בהמשך) וכן הירידה למצרים, שהביאה בעקבותיה את בקיעת ים סוף (שלפי חז"ל כל המים שבעולם נתבקעו אז, עיין ילק"ש תהלים תתיז) ובקיעת הירדן, כל אלה קשורים ביעקב וביוסף, בעלי האדרת. ישראל העולים ממצרים נחשבים לבני יעקב ויוסף, כאשר כתב המשורר בתהלים (עז, טז): "גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה". ודרשו על כך חז"ל בסנהדרין יט ע"ב:

ר' אליעזר אומר מהכא: וכי יוסף ילד, והלא יעקב ילד? אלא יעקב ילד, ויוסף כלכל. לפיכך נקראו על שמו.
בני יעקב ויוסף, כשיצאו ממצרים, דמו מאד למצרים, ואך בקושי יצאו משם כאשר דרשו חז"ל:

א"ר ברכיה: "גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה", הה"ד: "או הנסה אלהים לבא לקחת גוי מקרב גוי". עם — אין כתיב כאן, אלא "גוי מקרב גוי", שהיו אלו ערלים ואלו ערלים, אלו מגדלי בלורית ואלו מגדלי בלורית. אם כן, לא היה מדת הדין נותנת שיעלו לעולם? אמר רבי שמואל בר נחמני: אלולי שאסר הקב"ה עצמו בשבועה, לא היו ישראל נגאלים ממצרים לעולם, שנא': "לכן אמר לבני ישראל: אני ה' והוצאתי", ואין לכן אלא שבועה, שנא': "לכן נשבעתי לבית עלי וכו'". (ילקוט שמעוני שם תתטז) תאור זה של חז"ל מזכיר לנו את יוסף, אביהם של ישראל, שגם הוא נראה כלפי חוץ כמצרי, ואך ברגע האחרון הצליח להחליץ ולנוס החוצה.

כיון שראה יוסף את עצמו בכך, התחיל אוכל ושותה ומסלטל בשערו, ואומר: ברוך המקום שהשכיחני בית אבי. אמר לו הקב"ה: אביך מתאבל בשק ואפר, ואתה אוכל ושותה ומסלטל בשערך? הרי אדונתך מזדווגת לך ומצרה לך. (תנחומא וישב ח, י)

ואנו כבר יודעים שמכוחה של ניסה זו ברגע האחרון ממש (עיין רש"י בשם הגמ' בסוטה על הפסוק "ויבוא הביתה לעשות מלאכתו") זכו בני יעקב ויוסף, שהים והירדן יבקעו להם וינוסו מפניהם. וכן דרשו חז"ל בילק"ש תתעג, קיד:

"הים ראה וינס" — ראה ארונו של יוסף יורד לים. אמר הקב"ה: ינוס מפני הנס, שנאמר: "ויעזב בגדו בידה וינס ויצא החוצה".

יוסף נזרק לבור ע"י אחיו בגלל כתונת הפסים שעשה לו אביו, ובני יעקב באים אל אביהם ומראים לו הכתנת טבולה בדם ואומרים: "הכר נא הכתנת בנך היא אם לא". ועתה נזרק יוסף שנית אל הבור בגלל בגדו הנתון בידה של צרתו, והיא מציגה את בגדו לעיני כל, ואומרת: הכירו נא הכתנת יוסף היא אם לא?

וכשם שיוסף עולה מן הבור הראשון, כך הוא עולה גם מן הבור השני. בעליתו השניה שמלותיו מוחלפות, ומלבישים אותו בבגדי שש, ונותנים אותו על כל ארץ מצרים — מבית האסורים יצא למלך. וכיוסף כן גם בניו, נחלצים ברגע האחרון מבור מצרים, מבית עבדים, ומגיעים לים. והים רואה אותם עם ארונו של בעל כתונת הפסים, ונס לאחריה ונעשה לפסיים. ומשם ישראל באים להר סיני, וחזכים בכתרי כהונה ומלוכה — מבית עבדים יצאו למלוך.

2. כתונת פסים — כתונת עור — בגדי עשו החמודות

מדי אותה כתונת מופלאה שעשה יעקב ליוסף, בנו אהובו, ואשר מכחה נעשו הים והירדן לפסיים?

על הפסוק "ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך, אשר לקחתי מיד האמרי בחרבי ובקשתי" כתוב בתרגום הירושלמי:

ואנא הא יהבית לך חולק חד יתיר על אחיך, לבושה דאדם קדמאה ... ואנא נסבית מן יד עשו אחי.

וכן דרשו חז"ל בב"ר פצ"ז:

ר' יהודה אומר: זו הבכורה, ולבושו של אדם הראשון. "אשר לקחתי מיד האמרי" — זה עשו. וכי עשו אמורי היה? אלא שעשה מעשה אמורי. "בחרבי ובקשתי" — במצוות ובמעשים טובים.

ועוד מובא בתורה שלמה מכתב יד:

"ועשה לו כתנת פסים" — היא הכתונת שעשה הקב"ה לאדם וחווה; היא שלקחה עשו מנמרוד; והם בגדי עשו החמודות, שלבש יעקב בשעת הברכה.

כתונת העור, שנעשו לאדם ולחווה אחרי חטאם, מעידים על הנטיות החמריות הקיימות באנושות ועל העדפת החומר על פני הרוח, כפי שמשתמע מדברי הזהר: א"ר יצחק: עץ ההוא היה מעלה ריח טוב, כמו שכתוב כריח השדה אשר

ברכו ה'. ובשביל ריח טוב ההוא, שהיה מעלה, חמדה אותו לאכול ממנו.
(זהר מתורגם, בראשית לא, כ)
במקום ליהנות מריחו של העץ ולהנות את הנשמה, שהרי הנשמה נהנית מהריח,
העדיפו אדם וחיה, על פי עצת הנחש, להנות את גופם, אף שעל ידי כך לא יוכלו
להנות עוד מריחו הטוב של העץ.

מי שבידיו כתנות עור הוא המלך על המעטה החיצוני, החמרי, של העולם. נמרוד
שהיה גבור בארץ, גבור ציד לפני ה', לקח לעצמו את כתנות העור, והיה מלך העולם,
ומלכותו היתה פרוסה מסוף העולם ועד סוף העולם. נמרוד היה הראשון מבין עשרת
המלכים ששלטו מסוף העולם ועד סופו. את נמרוד ירש עשו, שהיה איש יודע ציד,
איש שדה. עשו חמד את בגדיו של נמרוד, וכן את שליטתו בשדה ובחומר. וע"כ כאשר
היו בשדה, הרג את נמרוד, ולקח ממנו את כתנת העור. עשו היה כולו כאדרת שער,
כולו בגד חיצוני, כולו חומר. יעקב, שהיה איש תם יושב אהלים, מיאן להשאיר בידי
עשו את השליטה החומרית בשדה. יעקב רצה לתקן את השדה, ולהחזיר לו את
הברכה תחת הקללה, שבאה עליו בעקבות עצת הנחש הארור. ואלה דברי הזהר
בבראשית:

ודאי בחכמה (והנחש היה ערום) הביא סמאל (הוא הנחש) קללות על
העולם, והשחית עץ הראשון שברא הקב"ה בעולם, (כי האדם עץ השדה)
עד שבא עץ אחר קדוש, שהוא יעקב, ולקח ממנו הברכות, שלא יתברך
סמאל למעלה ועשו למטה. שהרי יעקב עיקר דמיון של אדם הראשון היה.
ויפיו של יעקב כיופיו של אדם הראשון היה. (זהר מתורגם, בראשית, דף יח
ע"ב).

כאשר יעקב לובש את בגדי עשו החמודות ומופיע בפני אביו, ומודיע כי הוא בכורו –
הוא דובר אמת. שהרי הוא קנה כבר את הבכורה מעשו, ועתה הוא לובש את בגדיו.
והרי עשו הוא רק בגד, ותו לא. יעקב היה, אפוא, עשו מבחינה חיצונית, ויעקב
מבחינה פנימית – "הקול קול יעקב, והידיים ידי עשו". וכאשר יצחק מריח את ריח
בגדיו של יעקב, הוא חש כי חל שינוי בבגדים, בשדה, בעולם. והוא אומר: "ראה ריח
בני כריח השדה, אשר ברכו ה'". הוא חש פתאום ריח גן עדן, ריח שדה מבורך, ולא
שדה ארור כפי שהיה עד עתה. עץ השדה חזר לתת ריח טוב כבתחילה, בא תיקון
לחטא הקדמון.

כתוצאה ממעשי הערמה והעקבה של יעקב (נגד הנחש הערום והנושך עקבי סוס
חייבים להשתמש בדרכי ערמה ועקבה), שזיכרוהו בבגדי עשו החמודות ובשליטה על
השדה, הוא נאלץ לברוח לשדה ארם, כדי להשתלם בתחום השדה, ולהוכיח כי הוא
ראוי לברכות ולבכורה ולבגדי עשו החמודות.

3. מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלה יעקב:

בדרך בריחתו צריך יעקב לחצות את הירדן, ומעשהו זה הוא סימן לבניו, שאין הים עומד כנגדם. וכן כתוב בילקוט שמעוני לבראשית, בקונדרס האחרון:
 "כי במקלי עברתי את הירדן הזה" – כיון שהגיע לירדן, לא היה יודע מה לעשות, תלה עיניו להקב"ה, אמר: רבוני, אתה יודע שאין עמי כלום אלא המקל הזה. א"ל: הכה את הירדן ועבור. וכן עשה. א"ל: זה סימן לבניך; כשם שנקרע הירדן מלפניך, כן עתיד ליקרע לפני בניך.
 וכן מצאנו בבראשית רבה ע"ו:

בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו, שלא עברו ישראל את הירדן אלא בזכותו של יעקב.

בתורה – "כי במקלי עברתי את הירדן הזה".

בנביאים – דכתיב: "והודעתי את בניכם לאמר, ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה" – ישראל סבא.

בכתובים – "מה לך הים כי תנוס, הירדן תסוב לאחור ... מלפני אלה יעקב".

יעקב אבינו הוא אבי אבות הבוקעים את הירדן. בקיעת הירדן היא דבר גדול וחשוב, ונתון בידי מי שהאדרת נתונה בידינו. יעקב, שלקח את בגדי עשו החמודות בחרבו ובקשתו, הוא הבוקע את הירדן. אדרת זו, יעקב אבינו מעבירה לבנר-יורשו, אל יוסף. שהרי יעקב ברח לחרן רק בשביל יוסף (עיין ילק"ש לעיל) והתולדות היו ממתנות ליוסף – ואלה תולדות יעקב: יוסף. ומעתה הים נס – מפני יוסף; הירדן נסוב לאחור – מפני יוסף, כי הוא בעל כתונת הפסים.

מעתה שתי הנהגות לעם ישראל: הנהגה של שבט יהודה, הקשורה לקדש ולמקדש ("היתה יהודה לקדשו") והנהגה של יוסף, שתפקידה לטפל בדברים החומריים, בפיתוח השדה ובטיפוח "האדרת" (עיין בענין זה במאמרו של הראי"ה קוק זצ"ל, "המספר בירושלים").

4. מלכות אפרים – מלכות האדרת

מלכות ישראל מתפלגת לשנים ע"י ירבעם, שהיה גבור חיל, ובשל כך מינהו שלמה המלך לכל סבל בית יוסף, כי היה עושה מלאכה מצליח. על נסיבות הפילוג אנו קוראים בספר מלכים (מל"א כט, לא):

ויהי בעת ההיא וירבעם יצא מירושלים, וימצא אותו אחיה השילוני הנביא³ בדרך, והוא מתכסה בשלמה חדשה ושניהם לברים בשדה. ויתפש אחיה

3. אליהו הנביא היה תלמיד-רשמשו של אחיה השילוני – עיין בירושלמי עירובין ס"ה.

בשלמה החדשה אשר עליו, ויקרע שנים עשר קרעים, ויאמר לירבעם: קח לך עשרה קרעים, כי כה אמר ה' אלקי ישראל: הנני קרע את הממלכה מיד שלמה, ונתתי לך את עשרה השבטים. וכתב בספר ליקוטי תורה (מלכים) להאר"י ז"ל:

והנה ירבעם היה נשמת יוסף, וכשחטא פרחא אותה נשמה ממנו בסוד: "ויאשם בבעל וימת". והנה יוסף היה מכוסה בשמלה, "ותתפשהו בבגדו", וגם אותו תפס הקב"ה בבגדו לזכותו. ואמר: מי בראש? והשיבו הקב"ה: בן ישי. בסוד עטרת היסוד, דוד כתר מלכות.

ירבעם, עשה שני עגלי זהב, והציב אחד בבית אל ואחד בדן, כדי למנוע מן העם לחזור לירושלים ולשוב אל מלכות יהודה. לא במקרה בחר ירבעם בשני מקומות אלו. ירבעם ראה בבית אל את שורש מלכות אפרים, שהיא הממלכה הצפונית של עם ישראל (הרוצה להעשיר יצפון), ובירושלים – את שרשה של מלכות יהודה, הממלכה הדרומית של עם ישראל (הרוצה להחכים ידרים).

בהצבת עגל הזהב בבית אל הלך ירבעם בעקבות יעקב, כפי שכתב שם הרד"ק: לפי שאמר להם: זה המקום גם כן נבחר, כמו ירושלים, כי יעקב אבינו אמר על המקום הזה: "יהיה בית אלקים". ואחד נתן בדן גבול ישראל, כמו שכתוב "מדן ועד באר-שבע".

יעקב אבינו, אחרי שנטל את אדרתו ואת ברכתיו החומריות, קבע בדרכו לשדה ארם מרכז חדש לעבודת ה', הוא בית אל. מרכז זה יקרא מעתה "בית אלקי יעקב" (ראה ישעיהו ב). מרכז זה אינו דומה למרכז שקבע אברהם אבינו בהר המוריה וקראו "הר ה'", ואינו דומה למרכז שקבע יצחק וקראו "שדה", אלא זהו "בית" – בית העשוי מאבנים, בית שיסודו מאבן ההופכת למצבה, וממצבה לבית אלקים.

הראשון שהשתמש באבנים כדי להקים מרכז כלל-עולמי, ולמלוך משם על כל העולם כולו, היה נמרוד, בעל כתנת העור. יעקב, שלקח מעשו את כתנת העור, שהוא לקחם מנמרוד, מקים גם הוא מרכז כלל-עולמי, כדי להחזיר את המלוכה למלך מלכי המלכים. גם הוא, כנמרוד, משתמש באבנים כאבן פינה למרכז החדש. מרכז זה יהפך ברבות הימים למגדל אור (ולא מגדל עור כפי שרצה להקים נמרוד) לכל העולם כולו, כפי שמתאר ישעיהו הנביא:

והיה באחרית הימים, נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים, ונשא מגבעות, ונהרו אליו כל הגוים. והלכו עמים רבים ואמרו: לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלקי יעקב, וירנו מדרכיו ונלכה בארחותיו. כי מציון תצא תורה, ודבר ה' – מירושלים. (ישעיהו ב, ב"ג).

ירבעם אינו הראשון שהולך בעקבות יעקב, וקובע מרכז נגדי לירושלים בבית אל. קדמו לו בית יוסף בספר שופטים, וכך אנו קוראים שם: ויעלו בית יוסף גם הם בית אל, וה' עמם. (שופטים א, כב)

עליה זו של בית יוסף לבית אל היא כנגד עליית יהודה, שהיתה צריכה להסתיים בירושלים. על עליית יהודה לירושלים, ועל כך ששרביט ההנהגה והעליה נתון בידי יהודה, הורה הקב"ה, ככתוב שם:

ויהי אחרי מות יהושע, וישאלו בני ישראל בה' לאמר מי יעלה לנו את הכנעני בתחלה להלחם בו? ויאמר ה': יהודה יעלה. הנה נתתי את הארץ בידו ... ויעל יהודה ויתן ה' את הכנעני והפרזי בידם וכו' (שם א, א-ד).
אך בית יוסף אינם משלימים עם עליית יהודה, וגם הם רוצים חלק בהנהגה, ועל כן גם הם עולים לבית אל.

על עליה זו כתוב באגדת בראשית סד:

בכל מקום אתה מוצא שני השבטים הללו, יהודה ויוסף, שונאים זה לזה ואנטידקין זה לזה. "ויאמר ה': יהודה יעלה" ומה כתוב? "ויעלו בית יוסף גם הם".

ונסמך לכאן את דברי הגר"א ביהושע טז, א:

מפני שיהודה ואפרים הם ראשי השבטים בכל מקום, בין בסדר הדגלים, וכן מלכים הראשונים היו מהם, וכן לעתיד לבוא יהיה משיח בן דוד ומשיח בן יוסף הגואלים והראשים. ולכן נקרא כלל ישראל יהודה ואפרים. ולכן בחילוק א"י נטלו גם הם בתחילה.

ד. לכו וראו מפעלות אלהים – הפך ים ליבשה

ראינו עד עתה, כי בקיעת הירדן וים סוף קשורים לאדרת. ברם, עדיין מוטל עלינו לברר, לשם מה נחוצה בקיעה זו? מה היה העולם חסר אלמלא בקע יעקב אבינו את הירדן בדרכו לחרן? ומה היה העולם חסר אלמלא בקעו ישראל את הים והירדן בדרכם לארץ ישראל? ולשם מה בוקעים אליהו ואלישע את הירדן, זה ביציאתו וזה בכניסתו? ושמה על כך נסבה שיחתם האחרונה של גדולי עולם אלו כאשר בקעו הירדן והלכו הלוך ודבר?

דומני שהתשובות לשאלות אלו לוטות באדרתו של אליהו, ובהרמתה של זו יתגלו גם מסתרי מעברות הירדן.

1. משה – כי מן המים משיתהו

משה רבנו – אשר היה שליח ה' להוציא את ישראל ממצרים באותות ומופתים, והעבירים את הים ביד חזקה, והביאם להר סיני, ונתן להם התורה, והולך אותם במדבר ארבעים שנה – נקרא שמו כך על שום שבת פרעה משתה אותו מן המים. האם שם זה הוא סיכום נאמן של כל מסכת חייו, פעליו ומעשיו הגדולים? והרי מקובל עלינו שהשמות במקרא משקפים נאמנה את אישיותו של בעל השם!

הדברים הוסברו ע"י המהר"ל ב"גבורות השם" (פי"ח), ואלו דבריו:
 ואומר אני, כי שם משה הוא הוראה על עיקר ענין משה ומעלתו, אשר הוא
 מסולק ומוטר מן המים. וזה כי המים אין להם צורה עומדת וקיימת ... ולכן
 היה משה רבנו ע"ה ענין צורה בלבד, מבלי חומר. והמים הם הפך, כי המים
 אין להם צורה גמורה, ולכן נקראים תמיד בלשון רבים ... וכאשר רצה
 הקב"ה למחות כל צורה, הביא עליהם מבול מים למחות הצורה, שכן
 משמע לשון "יומחו" שבא עליהם מיחוי צורה ...
 למדנו מדברי המהר"ל, שעולם המכוסה במים הוא חסר צורה, חמרי, חסר תכלית.
 המבול החזיר את העולם לתהו ובהו ולחושך על פני תהום, כפי שהיה בראשית
 הבריאה, ככתוב:
 בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ, והארץ היתה תהו ובהו
 וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים.
 האור והיבשה באו כרוכים לעולם. הסתלקות המים מעל פני היבשה אל מקום
 אחד נתנה צורה לעולם.

2. יאור – יהי אור

המאבק בין פרעה לישראל, ובעיקר בין פרעה למשה, הוא על המים. זירת
 ההתרחשות היא היאור. פרעה רוצה להשליך ליאור את מושיעם של ישראל, אשר
 אמור להאיר את כל העולם בתורה-אור, ולהחזיר את העולם לתהו ובהו ולחשכת
 מצרים. כנגדו משה קיבע, שיהיה אור, ויהי מה! על היאור יתקיים מאמר ה': "יהי
 אור"; בעשרה מאמרות נברא העולם, על ידיהן יצא העולם מן התהו ובהו אל היש
 ואל האור. אמנם אור זה נגזז בשל רשעתם של דורות ראשונים, יבואו עשר מכות
 מצרים, ועשר הדיברות ויחזירו לעולם את אורו הגנוז, ואור חדש-ישן יציף את פני
 תבל.

ואלה דברי הזהר בתחילת ספר בראשית:

"ויאמר אלקים יהי אור", זה הוא האור שברא הקב"ה בתחילה ... ובשעה
 שצפה הקב"ה, שיעמדו שלשה דורות רשעים, והם דור אנוש ודור המבול
 ודור הפלגה, גנוז, כדי שלא ישתמשו בו. ונתנו הקב"ה למשה, והשתמש בו
 שלשה ירחים שנשארו לו מן ימי העיבור, כמו שכתוב: "ותצפנהו שלשה
 ירחים". ואחר שלשה חדשים בא לפני פרעה, ולקח הקב"ה ממנו האור, עד
 שעמד על הר סיני לקבל התורה. והחזיר לו האור ההוא, והשתמש בו כל
 ימי חייו. ולא יכלו ישראל לגשת אליו עד שנתן מסוה על פניו ... ונתעטף בו
 בטלית. וזה שכתוב: "עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה".

במקום להתעטף בכתנת עור שהחליפו את האור הגנוז (או שמסתירות מאחורי עורן את האור) נתעטף משה באור הראשוני המקורי. במקום כיסוי של מים לעולם שמחשיכים אותו – כיסוי של דעת לעולם (כמים לים מכסים) שמאיר לעולם כולו. יוכבד הצפינה את משה ואורו שלשה חדשים, ובמלאת לו שלשה ירחים שמה אותו על שפת היאר. באיזה תאריך אירע הרבר?

ר' חנינא בר פפא אמר: אותו היום עשרים בניסן היה (שביעי של פסח, יום בקיעת הים) ... רבי אחא בר חנינא אמר: אותו היום ששה בסיון הזה (יום מתן תורה; משה נולד בז' באדר ושלשה חדשים מאז, מסתיימים בששה בסיון).

משה אמנם הושלך אל היאור במצותו של פרעה, אך עוד באותו יום נמשה ממנו, כי אין למים שליטה על משה, אלא להפך. וכאשר הגיע עת הזמיר, שביעי של פסח, וקול התור נשמע – יום מתן תורה – התגלה לעיני כל יתרון האור על החשך, ומתוך חשכת היאר עלתה נהרה גדולה, שהאירה עולם ומלואו. הסתיימו אלפיים שנות תהו, והתחילו אלפים שנות תורה, שנות אור.

3. הים – מקום שלא נאמר כבודו שם

במים אין כביכול לקב"ה שליטה. שם שולטים התנינים והלויתנים הגדולים (לזיתן נחש בריח ולזיתן נחש עקלתון), והם שגרמו לגניזת האור ולנתינת כתנות העור במקומו. ומסיבה זו ברח יונה לים כאשר רצה לברוח מפני ה', וכפי שכתוב בפרקי דרבי אליעזר פ"י:

הריני בורח לי למקום שלא נאמר כבודו שם. אם על השמים – נאמר כבודו שם, שנא': "על השמים כבודו"; אם על הארץ – נאמר שכבודו שם, שנא': "מלא כל הארץ". הריני בורח לי למקום שלא נאמר כבודו שם. אומות העולם – שהם היסוד החמרי של העולם ונטולים כל צורה – נמשלו למים ככתוב שם (פ"ט):

רבי אליעזר אומר: לא על המים בלבד אמר שישרצו, אלא אף על אומות העולם, שנמשלו כמים, שנא': "ושאון לאמים כשאון מים כבירים ישאון וכז'".

וכן כתב המהר"ל בתחילת "נר מצוה":

כי כל האומות נחשבים אצל ישראל כמו הים (ולכן ארבע החיות עולות מן הים), וישראל נמשלו ליבשה. והים אין לו מציאות, וכן הדגים, והם הגויים נמשלו לדגים.

מאז שנבקע הים לשנים וטבעו המצרים בתוכו עם פרעה – הוא התנין הגדול, אשר בים – התגלתה שליטתו המוחלטת של הקב"ה על הים ועל התנינים הגדולים,

ואפשר להכריז ולומר:

מי כמכה באלים ה', מי כמכה נאדר בקדש נורא תהלות עושה פלא.

4. ירדן – שיורד מן

למה נקרא שמו ירדן? כך שנינו בגמרא, בכורות נה ע"א:

למה נקרא שמו ירדן? שיורד מן... אגן מתנינן ליה מהכא: "ויקרא לה ללשם דן, כשם דן אביהם", וא"ר יצחק: לשם זו פמייס, ותניא יוצא ירדן ממערת פמייס. א"ר כהנא: זכרותייה דירדנה (עיקרו של ירדן) ממערת פמייס.

מקורו של הירדן מן, ממערת פמייס. ולאן הוא מגיע?

ירדן יוצא ממערת פמייס, ומהלך בימה של סובכי ובימה של טבריה, ומתגלגל ויורד לים הגדול, ומתגלגל ויורד עד שמגיע לפיו של ליתן, שנא' (איוב מ, כג) "יבטח כי יגית ירדן אל פיהו" (בבא בתרא עד ע"ב).

שבת דן הוא הירוד שבשבתים, מאסף לכל המחנות, השבת שפלטו הענן, שלבכו פונה מעם ה' ללכת לעבוד אלהים אחרים. זהו השבת שאימץ לעצמו את פסל מיכה וקבעו במרכז מחנהו שבדן. את שבת דן המשיל יעקב אבינו לנחש, שהוא זרע הפורענות ושרש החטאים.

הירדן יוצא מן, ממערה הקשורה לכל מיני צורות של ע"ז, מפסל מיכה, ומשם מתפתל ויורד כנחש עד לפיו של הליתן. הרוצה להיכנס לארץ, חייב לבקוע את הירדן לשניים, לבתר את הנחש, להסיר את הערלה (כתנות עור) החוצצת בין הבורא לבריא, להכנס לברית מחודשת עם הקב"ה. הסרת חרפת מצרים מעלינו נעשתה בשלבים: שלב ראשון היה בקיעת ים סוף, שלב שני – מתן תורה, שלב שלישי – בקיעת הירדן, ושלב רביעי – ברית מילה בגלגל, שהיתה המשך והשלמה של בקיעת הירדן.

5. שני ארונות מהלכין זה עם זה

בקיעת הירדן נעשתה מכח האדרת. רק מי שעוסק באדרת, מטפחה ומפתחה – רק לו יש הכח לבקוע את הים ולהשתלט עליו. תחום התעסקות זה שייך למחנה יוסף, לממלכת אפרים. לפני מחנה ישראל הלכו שני ארונות: ארון הברית וארנו של יוסף, כדברי הגמרא בסוטה:

וכל אותן שנים שהיו במדבר, היו שני ארונות הללו – אחד של מת ואחד של שכינה – מהלכין זה עם זה. והיו עוברין ושבין אומרין: מה טיבן של שני ארונות הללו? אמרו: אחד של מת ואחד של שכינה. וכי מה דרכו של מת להלך עם שכינה? אמרו: קיים זה כל מה שכתוב בזה.

ארון הברית המשיך בדרכו לירושלים אל ממלכת יהודה שהיתה עסוקה בתחום הרוחני. ואילו ארונו של יוסף המשיך לשכם ושם קברוהו. שכם היא עירו של יוסף, והיא מבטאת יותר מכל את הממלכה הצפונית, החומרית. נתינת כתונת הפסים ליוסף מצוינת בנתינת שכם ליוסף – "ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך", וכבר ראינו לעיל שהכונה היא לנתינת בגדי עשו החמודות ליוסף.

ה. בית אל יהיה לאון

1. הולכים לעבוד ע"ז, ואתה אומר וה' עמם?!

על עליית בית יוסף לבית אל (שופטים א, כב) תוך קבלת ברכת ה' יש דרשה מפתיעה ומפליאה במדרש תנחומא (כי תשא יד). וכך כתוב שם:

אמר ר"י: כתוב "ויעלו בית יוסף גם הם בית אל, וה' עמם" – הולכים לעבוד ע"ז, ואת אומר וה' עמם? וכי יש צדקה גדולה מזו? הוי: "לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים".

רש"י כתב, שחז"ל רמזו לפסל מיכה שהיה עמהם בזמן שעלו לבית אל. ואפשר שחז"ל רמזו גם לעגל שיעמיד ירבעם בן נבט. מדברים אלו רואים, שהעליה לבית אל, שבעיקרה היא חיובית ובאה להוסיף מימד חדש בעבודת ה' של עם ישראל, גוררת בעקבותיה גם נטיות לע"ז, שברבות הימים מתפתחים לע"ז של ממש.

גם עלייתו של יעקב לבית אל טמנה בחובה ע"ז, שיעקב ניסה בכל כוחו להסירה, אך הדבר לא עלה בידו. וכך כתוב שם (בראשית לה, א"ג):

ויאמר אלהים אל יעקב: קום עלה בית אל, ושב שם, ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך בברחך מפני עשו אחיך, ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו: הסרו את אלהי הנכר אשר בתככם והטהרו והחליפו שמלתיכם. ונקומה ונעלה בית אל, ואעשה שם מזבח לאל הענה אתי ביום צרתי ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי.

ודרשו על כך חז"ל:

"הסרו" – חסר י', רמז שאחר אותם אלהי נכר טעו עשרת השבטים בימי ירבעם בן נבט. יעקב טמן אותם, ולבסוף נלקח משם. והוא פסל מיכה, והוא עגל ירבעם. וזה "הסרו" – חסר י', רמז על עשרת השבטים. (הובא בתו"ש, מתוך כתב יד של רבנו יואל)

2. ולא יהיו עוד לשני גוים

בברכות שבירך ה' את יעקב בבית אל רמז לו הקב"ה על שעתיד לצאת ממנו, ובעיקר, מן הענף הקשור לבית אל, והוא ממלכת אפרים. וזה לשון המדרש:

"גוי וקהל גויים יהיה ממך" – ר' יודן ור' איבו ור' משיך בן נגרי בשם ר' יוחנן אמרו: עתידין בניך ליעשות כקהל עמים; מה קהל עמים מקריבים בשעת איסור במות, אף בניך מקריבים בשעת איסור במות. (הכונה לאליהו בהר הכרמל, ב"ר פ"ב ח)

בני יעקב ויוסף העולים ממצרים נראים כגויים, ערלים ומגדלי בלורית (עיין בילקוט שמעוני תתט"ז שהובא לעיל). האם לא אליהם התכוון הקב"ה בברכתו ליעקב, שקהל גויים יהיה ממנו?

ונרמה, שברכה זו היא כנגד מה שנאמר לרבקה כאשר התרוצצו הבנים בקרבה: "שני גוים בבטןך ושני לאומים ממעיך יפרדו." ויעקב מיאן לקבל את גזרת שני הגויים, והחליט שהוא ימלא גם את מקומו של עשו. ועל כן לקח את בגדי עשו החמודות, והתחזה לעשו, ונטל את ברכתיו. ובעקבות כך הציב את המרכז החדש: בית אל. עתה מקבל יעקב אישור לדרכו החדשה, והקב"ה מברכו כי גוי וקהל גויים יצאו ממנו. ולאחר ימים רבים יופיע יחזקאל וינבא ויאמר:

ולא יהיו עוד לשני גויים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד... ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכלם.

גם ארונו של יוסף, העולה עם ישראל ממצרים, גורר אחריו ניצנים של ע"ז. וכך דרשו חז"ל:

בשעה שבא משה להעלות ארונו של יוסף, כתב ארבעה פתקים של כסף, וחרת עליהם דמות ארבע חיות, דמות אריה, דמות אדם, דמות נשר, דמות שור. השליך דמות אריה, היה נוהם אותו מקום. השליך דמות אדם, נתכנסו עצמות יוסף. השליך נשר, צף ארונו. נשתייר טס אחד דמות שור בידו (בכור שורו הדר לו). וכשהיה מתעסק עם ארונו של יוסף, נתנו לאשה אחת ושכחו. כיון שכינסו את הזהב לעגל, נתנה אותה האשה להם הפתק, והשליכו באש ויצא העגל. (שיר השירים רבה א,יא. הוצאת גרינשוט)

וברש"י בסנהדרין קג כתב:

כשכתב משה את השם והשליכו אל הנילוס להעלות ארונו של יוסף, בא מיכה ונטלו בהיחבא. כשהעביר הקב"ה לישראל, עבר מיכה עמהם שבידו השם לעשות העגל.

מכל זה אנו למדים, כי שני צדדים לה לאדרת: מחד גיסא היא הבוקעת את המים לשנים, והיא המאפשרת לקדש את החומר ולהשתלט על התנינים הגדולים, והיא המזכה אותנו במשמני הארץ; ומאידך גיסא היא גם הגורמת לע"ז. וכדברי הרב קוק במאמרו "המספד בירושלים":

ומזה יצא הסילון הממאיר, חטא ע"ז שגרם להתפתחות הנטיה של השווי שיש בישראל לעמים, לצד הרע והגרעון, עד מידת "אפרים בעמים הוא יתבולל, אפרים היה עוגה בלי הפוכה".

3. אליהו הנביא – כלו כאדרת שער

מראהו החיצוני של אליהו מזכיר קצת את עשו, ככתוב בספר מלכים (מל"ב א, ז'
(ח):

וידבר אליהם: מה משפט האיש אשר עלה לקראתכם, וידבר אליכם את
הדברים האלה? ויאמרו אליו: איש בעל שער ואזור עור אזור במתניו.
ויאמר: אליהו התישבי הוא.

אליהו הוא נביא לממלכה שירשה את האדרת. מוצאו של אליהו מן הגלעד
(שערך כעדר העזים שגלשו מן הגלעד). אליהו הוא מבני בניה של רחל, ותפקידו
להכין את משיח בן יוסף, כפי שקבעו לנו חז"ל:

פעם אחת נחלקו רבותינו: אלו אומרים משל גד, ואלו אומרים משל בנימין.
בא ועמד עליהם, ואמר להם: רבותי, עד מתי אתם חלוקים עלי? אני מבני
בניה של רחל. אמרו לו: ולא בהן אתה? ולא בן אמרת לאשה האלמנה
הצרפתית: "אך עשי לי משם עגה קטנה בראשונה, ולך ולבנך באחרונה"
א"ל: אותו התינוק משיח בן יוסף היה, ורמזו רמזתי לעולם, שאני יורד
ראשונה לבבל, ואח"כ יבוא המשיח. (תנא דבי אליהו רבה יח)⁴

הידע אליהו להתהלך עם ממלכת אפרים בסובלנות הראויה לה? הרי אין לצפות
מממלכת אפרים שתדמה לממלכת יהודה! ממלכת יהודה עוסקת בקדש ובמקדש,
ממונה על הצדדים הרוחניים בעם ישראל, ותפקידה להשמיע בקול רם את קול יעקב
בהרי יהודה ובחוצות ירושלים. לעומתה, ממלכת אפרים מכוסה בבגדי עשו
החמודות, ידיה ידי עשו; היא עסוקה בחומר ובלבנים, ויש לה דחפים גדולים
להתדמות לגויים.

אין ספק שצריך לעמוד על המשמר, ולא לאפשר לממלכת אפרים להתדרדר עד
מקום שממנו לא תהיה חזרה, עד מקום שיעמיד בספק את ההבטחה שניתנה לרחל
אמנו, "ושבו בנים לגבולם". אך מאידך גיסא, יש גם להבין את מעשיהם, ולהתייחס
בסובלנות ובסלחנות לחטאיהם ולמשובותיהם. ישראל אע"פ שחטא ישראל הוא. בין
כך ובין כך נקראו בני ממלכת אפרים בנים, ואסור להפריד בין אבות לבנים ובין בנים
לאבות.

גם יעקב אבינו נרתע לאחוריו, כאשר ראה את תולדותיהם של מנשה ואפרים,
וחשש לברכם, ככתוב שם:

וירא ישראל את בני יוסף ויאמר: מי אלה?

⁴ ואין סתירה בין זה שפנחס הוא אליהו לבין הקביעה שהוא מבני בניה של רחל, כי גם את פנחס
יחסו חז"ל ליוסף שפטט ביצרו.

וכתב שם רש"י:

בקש לברכם, ונסתלקה שכינה ממנו, לפי שעתיד ירבעם ואחאב לצאת מאפרים, ויהוא ובניו ממנשה, ויאמר: מי אלה? — מדהיכן יצאו אלו שאינן ראויין לברכה?

ויוסף משיב לאביו ואומר: "בני הם אשר נתן לי אלקים בזה." רוצה לומר: יהיו אשר יהיו התולדות; אלה הם בני, אשר נתן לי האלקים, וע"כ אתה צריך לברכם. וכתב שם רש"י:

וביקש יוסף רחמים, ונחה עליו רוח הקדש. וזה שאמר הכתוב: "זאנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו" — אנכי תרגלתי רוחי ביעקב בשביל אפרים, עד שלקחו על זרועותיו.

לא קל הדבר לישראל לראות בעיני רוחו את ירבעם, את אחאב ואת יהוא ובניו, ויחד עם זאת לקחת את אפרים ומנשה בזרועותיו ולברכם. ולא עוד, אלא שהברכה שברך יעקב את מנשה ואפרים הפכה לברכה הקלסית, בה מברך כל אחד ואחד מישראל את בניו, ככתוב שם: "בך יברך ישראל לאמר: ישימך אלקים כאפרים וכמנשה." אכן, על כל פשעים תכסה אהבה, ואפרים נשאר וישאר בן יקיר וילד שעשועים. גם אליהו הנביא, ברגע של אמת, כאשר התפלל וביקש שתדרש אש מהשמים, הטיח דברים כלפי מעלה, וסינגר על ישראל. ואלה דבריו שם:

ענני ה' ענני, וידעו העם כי את ה' האלקים, ואתה הסבת את לבם אחרונית. ודרשו חז"ל על פסוק זה:

א"ר אלעזר: אליהו הטיח דברים כלפי מעלה, שנא': ואתה הסבת את לבם אחרונית. אמר רבי שמואל בר רב יצחק: מנין שחזר הקב"ה והורה לאליהו? שנאמר: ואשר הרעתי (ברכות לא).

אליהו אומר כאן, שאין העם אשם במעשיו, אלא הקב"ה הסב את לבם אחרונית, וגרם להם לחטוא. על סמך מה אומר אליהו דברים כאלו? היכן מצאנו שהקב"ה גרם לחטא? התשובה לכך היא, כפי שהסברנו לעיל, שהתפקיד שניתן לבית יוסף גרר אותם לע"ז. כמעט שלא יתכן להיות איש שדה, לעסוק כל הזמן בחומר, ולא ללכת שבי אחר החומריות, כענין שכתב ירמיהו הנביא:

וילכו אחר ההבל, ויהבלו.

אלא שרגע זה שבו אליהו סינגר על ישראל חלף, ובמקומו באה קנאה עזה לכבודו של מקום, תוך הפרדה בין אבות לבנים, ותוך הטחת דברים קשים כלפי מטה. וכך הגדירו חז"ל את דמותו של אליהו:

נמצאת אתה אומר: שלשה נביאים הם: אחד תבע כבוד האב וכבוד הבן, ואחד תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, ואחד תבע כבוד הבן ולא כבוד האב. ירמיה תבע כבוד האב וכבוד הבן ... אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, שנא': קנא קנאתי לה' אלקי צבאות ... ומה נאמר לו? ... ואת אלישע בן

שפט תמשח לנביא תחתך. שאין תלמוד לומר לנביא תחתך, אלא שאי אפשר בנבואתך. יונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב וכו'. (מכילתא פרשת בא)

נסיים המאמר בדברי הנפלאים של הראי"ה קוק ב"אורות הקדש" (חלק ג, העלאת עולם העשיה, עמ' שסה):
אליהו, מפני שהוא כולל את הקדושה של עולם העשיה, הרי הוא סופג ברוחו את כל הנטיות הנדרשות לשכלולו של עולם זה, עד כדי הכשרתו אל ההרמוניה השלמה, אל העולמות שלמעלה. כשם שבתחילה לפני התבסמותו, הכיר יותר מכל את עומק הכיעור והזיהום שעולם שפל זה שקוע בתוכו, ומפני כך קנא באש שלהבת לבער את רוח הטומאה והמחזיקים בו. כן יכיר אחרי ביסומו את כל ניצוץ קודש שבעולם זה, להעלותו ברוח שלום, וישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם.